

KONFUTSIYNING IJTIMOIIY-AXLOQIIY, FALSAFIY TA’LIMOTI VA UNING HOZIRGI KUNDAGI AHAMIYATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14544445>

Xamdamov Erkin Ibodullayevich

“Alfraganus University” nodavlat oily ta’lim tashkiloti

Ijtimoiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi

To‘ychiyev Berdiqu To‘qraqulovich

O‘zbekiston milliy universiteti

Falsafa fanlari doktori., professor

Tel.: +99899 517-34-87

e-mail: hamdamoverkin5@gmail.com

Annotatsiya: mazkur maqolada Konfutsiyning ijtimoiy-axloqiy, falsafiy ta’limoti, insonparvarlik va axloq qoidalarini jamiyatda muhim ahamiyatga ega ekanligi, faylasufning ta’limotlari Xitoy va boshqa mamlakatlarda falsafiy dunyoqarashining o‘zgarishiga va urf-odatlariga ta’siri, oila va ota-onani e’zozlash borasidagi qarashlari, rahbar, hukumdorni hurmat qilish davlat boshqaruvida axloqiy kategoriyalarga amal qilish, Konfutsiy ta’limotini doimiy o‘rganib, zamon bilan uyg‘unlashtirish masalalari haqida fikr boradi.

Kalit so‘zlar: Konfutsiy, axloq, hurmat, sivilizatsiya, haqiqat, urf-odat.

KIRISH

Konfutsiy “Eskini bayon qilaman va yangini yaratmayman”[4:54] yondashuvi orqali “Tao” tushunchasini urf-odatlar yoki an’analarga mos keladigan “Li” tamoyili bilan almashtirdi. Konfutsiyning fikricha, Li tamoyillari mustahkam jamiyat qurish, boshqarish va kamolotga erishish qonunlariga mos keladi. Shu munosabat bilan Konfutsiy jamiyat odamlarni buzadi va sivilizatsiyalar bir-biriga ta’sir qiladi, inson axloqini buzadi, deb hisoblagan. Bundan tashqari, u odamlarni xor, qotil va qonxo‘r qiladi, lekin bu jamiyat emas, balki jamiyatni boshqaradigan noto‘g‘ri qonunlar tufayli deb o‘yladi[6:190].

Konfutsiy insonparvarlik va axloq qoidalariga asoslanib mamlakatni idora etish g‘oyasini yaratgan. Konfutsiy insonparvarlik va axloq qoidalarini davlat boshqaruvining asosi deb hisoblab, axloq qoidalari, ya’ni “礼” li boshqaruvning shakli, insonparvarlik, ya’ni “仁” ren esa uning mazmun-mohiyatidir, deb ta’kidlaydi. “仁” renning asosiy maqsadi insonlarni sevishdir. Shuning uchun Konfutsiy

davlatning insonparvarligi zaminida yuksak fazilatli boshqaruv yotadi deb urg‘u beradi. Bu hozirgi davrdagi ezgu fazilatlar bilan mamlakatni boshqarish tushunchasi bilan yakdildir[2:18].

TAHLIL VA NATIJALAR

Yigirma asr davomida Konfutsiy tomonidan ilgari surilgan g‘oyalar Xitoy ma’muriyatida, vaqti-vaqti bilan ularning ta’siri pasayib, jamiyatni boshqarish va shakllantirishda samarali bo‘lib kelgan bo‘lsa-da, intellektual fonda qoldi. Biroq Konfutsiy g‘oyalari davlat diniga ham, mustaqil e’tiqodga ham aylana olmadi. Bu borada qilingan urinishlar muvaffaqiyatsizlikka uchradi. Boshqa tomondan, Konfutsiyning “O‘rta yo‘l” ta’limoti (Tao/Dao) butun tarixiy jarayon davomida Xitoyning ko‘plab siyosiy va ijtimoiy fikrlarida yaqqol namoyon bo‘lganligi ta’kidlangan. Konfutsiy g‘oyalari Xitoyda kommunistik inqilobdan keyin ham o‘z ta’sirini saqlab qoldi. Bu Xitoy xalqining turmush tarzi va e’tiqodida katta rol o‘ynadi. Xitoy ijtimoiy tuzilishidagi har bir davrda diniy e’tiqod asosiga aylangan ajdodlarga sig‘inish Xitoy jamiyatida asrlar davomida davom etib kelgan.

Konfutsiy ham bu e’tiqodni, ya’ni ajdodlarga hurmatni qabul qilgan va hatto buni o‘z tafakkurining asoslaridan biri sifatida ta’kidlagan. Umuman olganda, Xitoy xalqi barcha ajdodlariga sig‘inishgan, ammo vaqt o‘tishi bilan har bir oila o‘z ajdodlariga sig‘inib, ularga ustuvorlik bera boshlagan degan taassurot paydo bo‘ladi.

Bugungi kunda Konfutsiy asos solgan va uning shogirdlari tomonidan ishlab chiqilgan va keyingi davrlarga ko‘chirilgan g‘oyalar dunyoning eng muhim savdo yo‘llaridan biri bo‘lgan Ipak Yo‘li boshlangan hududlarda hukmronlik qilmoqda. Konfutsiyning mafkurasi, ta’limotining ta’siri va nufuzi nafaqat Xitoy va Janubi sharqiy Osiyoda, balki boshqa chet mamlakatlarida ham yaqqol seziladi[2:22].

Xitoyda paydo bo‘lgan va rivojlangan bu e’tiqodlarga xalqning qarshilik ko‘rsatishi, o‘z madaniyati va e’tiqodining ta’siri ko‘proq ekanligi ko‘rsatilgan. Ijtimoiy xarakter jihatidan Xitoy ijtimoiy xarakteriga yaqin bo‘lgan qo‘shni xalqlarga ham tez va kuchli ta’sir ko‘rsatdi. Shu sababdan ham u ta’sir ko‘rsatgan va keng tarqalib ketgan joylar Xitoy madaniyati his etilgan joylar bo‘lgan. Bugungi kunda Yaponiya, Vetnam va Koreyada an’anaviy tarzda davom ettirilmoqda. Bundan tashqari, Singapur, Filippin, Malayziya, Tailand, Indoneziya kabi Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida xitoylik muhojirlar orqali Konfutsiy tafakkurini davom ettirayotgan kishilarni uchratish mumkin.

Konfutsiy yetakchi yoki radikal islohotchi sifatida maydonga chiqmagan. U o‘z idealiga yangi narsa yaratish bilan emas, balki o‘tmishdagi yuksak madaniyatni qayta tiklash orqali erishaman, deb ishongan. Shu sababli Konfutsiy Xitoyning an’anaviy davlat boshqaruvi haqida ma’lumotlar yig‘ishdan boshlagan. Bu yerda Konfutsiyning maqsadi ijtimoiy hayot va urf-odatlariga oid mavzularni birlashtirish va jamlashdan

iborat bo‘lib, ular orasida uning mahsuli bo‘lgan an‘ana va urf-odatlar mavjud. Shuningdek, o‘tmishda mavjud bo‘lgan va buzg‘unchilikka uchragan holda jamiyatda mavjud bo‘lgan axloqiy qoidalar va an‘analarni qayta tiklash va davomiyligini ta‘minlashga qaratilgan. Shunday qilib u ajdodlarga hurmat, bo‘ysunish asosida qurilgan ta‘limotni ishlab chiqishni o‘yladi.

Konfutsiy tafakkur tizimining asosi insoniyatning ijtimoiy va siyosiy hayotini eng ideal tarzda loyihalash maqsadiga yotadi. Shu maqsad doirasida u ilgari surgan ta‘limot fundamental axloqiy-siyosiy ta‘limot sifatida maydonga chiqdi – turli davrlarda ba‘zilari falsafiy, ba‘zilari diniy xarakterga ega bo‘ldi. Konfutsiy mafkurasi Sharq madaniyatining negiziga asos bo‘lgan[2:20]. Konfutsiy o‘zining amaliy hayotida insoniyatga axloq, ajdodlarga hurmat, marosimlar, urf-odatlar va an‘analarga murojaat qildi.

Imonsiz xalq omon qolmasligini ta‘kidlagan Konfutsiy o‘z fikrlarini axloqiy va siyosiy asosga qurdi. Bu asoslar ostida diniy nuqtayi nazardan qadimgi Xitoy e‘tiqodlari mavjud. O‘sha paytda Xitoy jamiyatida muqaddaslik nuqtayi nazaridan son-sanoqsiz xudolar mavjud edi. Shunday qilib, uyni himoya qiladigan turli xudolar va yo‘llarni tartibga soluvchi turli xil xudolar bor. Bu xudolar teng emas. Ba‘zilari boshqalardan ustun deb hisoblanadi. Bu xudolarning tepasida “ajdodlar ruhlari” joylashgan. Qadimgi Xitoy e‘tiqodlariga ko‘ra, odamlar koinotda ruhga ega bo‘lgan yagona mavjudot emas. Odamlardan tashqari, hamma narsaning ham ruhi bor. Ijtimoiy tartib va uyg‘unlikni maqsad qilgan Konfutsiyning bu qarashiga ko‘ra, dunyo koinotning uchta kuchi yoki uchta tamoyil sifatida belgilangan, osmon odamlar va yer bilan o‘ralgan. Bu kuchlar hamjihatlikda harakat qiladigan har bir narsaning, ya‘ni borliqning “mohiyatini” tashkil etadi.

Ularning eng kattasi Osmon bo‘lib, Konfutsiy uni “Tyan” deb ta‘riflagan. Konfutsiyning fikriga ko‘ra, Tyan barcha azizlarning xo‘jayini, axloqiy kuch va eng yuqori mavjudot, tabiiy tartib va hatto tabiatning o‘ziga mos keladi. Bundan tashqari, Konfutsiy uchun Tyan mutlaq ijodkor bo‘lishdan ko‘ra, hukmronligi olamni qamrab olgan yakka hukmdor, mavjud bo‘lgan barcha narsalardan ustundir. Konfutsiy Tyanni o‘z davridagi buzuq va chirigan ijtimoiy tuzumni isloh qilish uchun ma‘naviy quvvat manbayi sifatida ko‘rdi. Shunga ko‘ra, u nafaqat o‘z jamiyatida, balki butun dunyoda tartibni ta‘minlaydigan umuminsoniy axloqiy tamoyillarni ilgari surdi. Bundan tashqari, “50 yoshimda Osmon menga taqdirimni in‘om etganligini angladim” deydi[3:23]. Uning har bir harakati osmon tomonidan boshqarilishini va ularni his qilishini va ularga muvofiq harakat qilishini ta‘kidladi. Komil insonning fazilatini shamolga, xaqir odamning fazilatini maysaga taqqoslash mumkin[3:115].

An‘analar, urf-odatlar bilan qurollangan, axloqiy hayot kechirishga intilgan Konfutsiy va uning shogirdlari vaqt o‘tishi bilan jamiyatda va ma‘murlar nazarida

ahamiyat kasb etadi. O‘z davlatini fazilat qudrati bilan boshqaradigan kishi Shimoliy Yulduzga o‘xshaydi. U o‘z o‘rnida tursa-da, boshqa barcha yulduzlar uning atrofida aylanadi. Bu esa hukmdorning ezgulik bilan harakat qilishi zarurligini ta’kidlagan. Ijtimoiy tartibsizlikni bartaraf etish, barqaror, uyg‘un va farovon ijtimoiy tartibni yaratish axloq qoidalari bilan bog‘liq. Bu hukmdorning axloqiy fazilatlarini, eski urf-odat va an‘analarni to‘g‘ri amalga oshirishi bilan sodir bo‘ladi. Jamiyat faqat ezgulik bilan hukmronlik qilgan hukmdorga sodiq qoladi.

Asosiy qiziqish doirasi insoniyatning asosiy tamoyillari bo‘lgan Konfutsiyni fikriga ko‘ra, bu tamoyillar tinchlik, farovonlik va ijtimoiy munosabatlarning asosini tashkil qiladi. Shu sababli Konfutsiy ezgulik va ezgulik poydevoriga qurilgan axloqni tushunishni targ‘ib qilgan. Bu fazilatlarni ham o‘rganish, ham o‘rgatish mumkin. Shu boisdan ham jamiyatda totuvlik va farovonlikka faqat donishmandlar rahnamoligida erishiladi. Keyinchalik Konfutsiy ideal jamiyat va davlatga erishish uchun axloq haqidagi bu tushunchani rivojlantirdi. U uni odatlar (li), insoniylik (ren), yo‘l (dao) va fazilat (de) deb ta’riflagan asosiy tushunchalar atrofida shakllantirdi[3:115].

“Inson o‘zi yurayotgan yo‘lni buyuk qila oladi, yo‘l insonni emas”. Konfutsiy “yo‘l” tushunchasiga bergan ma’no, u yer-u osmondan paydo bo‘lgan, inson hayotining mazmun-mohiyati va qadriyati bo‘lib, umuminsoniy uyg‘unlik va ideal ijtimoiy tuzumning asosidir. Shu jihatdan Konfutsiydagi Dao ko‘proq ijtimoiy soha bilan bog‘liq ma’noga ega. Tao insonlar, davlat va hatto butun dunyo kuzatib borishi kerak bo‘lgan ideal yo‘l sifatida namoyon bo‘ladi. Konfutsiyni fikricha, agar shaxslar va davlat Taoga boysunsa va unga rioya qilsa, ideal tartibga erishiladi. Biroq Tao yulduzlar yo‘li va tabiiy hodisalar qonuni sifatida ham tushuniladi. Tabiatda amal qiladigan bu qonunlar odamlarga ham tatbiq etilishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, agar samoviy hodisalar Taoga muvofiq harakat qilsa, odamlarning hayoti ham ushbu samoviy hodisalarga mos kelishi kerak. Buning uchun shaxslar, shaxsiy va ijtimoiy hayotlarini ushbu samoviy tartibning an‘anaviy ifodasi bo‘lgan “Li” deb nomlangan marosim va marosimlarga muvofiq tashkil etishlari kerak.

Konfutsiy tafakkuridagi eng muhim tushunchalardan yana biri urf-odatlaridir. Konfutsiygacha bo‘lgan davrlarning yozma matnlarida u g‘ayritabiiy kuchlar tomonidan himoyalanih va marhamatlanish uchun bajariladigan axloqiy va diniy burchlarga ishora qiladi. O‘sha paytda ruhlarga diniy marosimlar ta’sir qiladi, deb ishonilgan. Konfutsiy urf-odatlar haqida o‘z ma’ruzalarida shunday degan: “Kishilarning tabiati dastlab o‘zaro yaqin edi. Urf-odatlarining o‘zaro turtililigi sababli asta-sekin farqlar kuchaydi”[3:162]. Udumga rioya qilmaganlarga ko‘z o‘girmaslik, quloq solmaslik, odatga amal qilmaganlarning nomini ham tilga olmaslikni bilishardi. Konfutsiyni bu hikmati inson va jamiyat hayotida urf-odatlar va urf-odatlarga muvofiq harakat qilishning ahamiyatini ta’kidlashi bilan juda aniq ifodadir.

Qolaversa, Konfutsiyning fikricha, insoniyatga erishish uchun insonda bo‘lishi kerak bo‘lgan xususiyatlardan biri bu empatiyadir. Konfutsiy bu holatni quyidagi so‘zlar bilan ifodalagan: “Boshqalarni senga qilishlarini istamagan ishni qilishga majburlama”[1:92]. Uning fikricha, insoniylik doirasiga boshqa odamlarga va ularning e‘tiqodlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, odamlarga mehr va hamdardlik bilan yondashish kiradi. Bunday fazilatning asosini ota-onani hurmat qilish tashkil etadi, bu Konfutsiyning axloqiy tafakkurida eng muhim masalalardan biridir. Donishmand ota-onaga hurmat insoniylik asosining eng yuqori cho‘qqilaridan ekanligini g‘oyalari orqali ko‘rishimiz mumkin.

“Ota-ona tiriklik chog‘ida axloq-odobga muvofiq ularga xizmat qil. Ota-ona vafot etgach, axloq rasm-rusumlariga amal qilgan holda ularni dafn et, ularga qurbonlik keltir. Agar otang tirik bo‘lsa, uning izidan yur. Agar u o‘lgan bo‘lsa, tirikligida qilgan ishni qil. Agar otangning yo‘lidan uch yil adashmasang, seni yaxshi o‘g‘il deyishadi”[1:21]. Bu gaplari bilan Konfutsiy, insonning xohish-istaklarini otasi tirikligida, uning xatti-harakati esa otasi vafot etganda e‘tiborga olinishi kerakligini ta’kidlagan. Agar otasi vafot etganida uch yil davomida otasining yo‘lidan yurib, qayg‘usini to‘ldirgan bo‘lsa, o‘sha odamni ota-onasini hurmat qiladigan deb atalishini aytdi.

Konfutsiy ota-onani e‘zozlash borasida o‘z qarashlarini ilgari surar ekan, “Hamma narsa osmondan, odamlar esa ajdodlardan” degan fikrdan boshlaydi. Shu munosabat bilan ota-ona hurmatiga katta ahamiyat beradigan Konfutsiy insonlar o‘z ildizlarini hech qachon unutmasliklari va hurmatsizlik qilmasliklari kerakligini ta’kidlaydi. Bundan tashqari, u ajdodlar nafaqat o‘tmishda, balki hozirgi kunda ham biz bilan birga, deb o‘ylaydi. Oilaviy munosabatlarda shakllangan axloq tushunchasiga ko‘ra, er va xotin, ota-onalar va bolalar, katta va kichik birodarlar o‘rtasida uch qismdan iborat. Muhimi, bu munosabatlardagi tomonlar bir-birlari oldidagi majburiyatlarini samimiy va sidqidildan bajarishlaridir. Biroq oilaviy munosabatlar atrofida shakllanadigan bu axloq tushunchasi faqat oila bilan chegaralanib qolmaydi, bu oilaviy fazilatlar ijtimoiy tartib va tinchlik uchun katta ahamiyatga ega. Boshqacha qilib aytganda, hurmat oilada boshlanadi va o‘rganiladi, keyin u boshqa odamlar bilan bo‘lgan munosabatlarimizda va ijtimoiy tuzumda namoyon bo‘ladi.

Konfutsiy tez-tez ta’kidlaydigan va o‘z tafakkurida muhim o‘rin tutadigan tushunchalardan biri bu haqiqatdir. “Osmonni ham, yerni ham teshib o‘tib keta oluvchi – bu haqiqatdir”[2:52].

Konfutsiyning ta’kidlashicha, haqiqat – bu inson biror harakatni amalga oshirishda yoki biror narsaga qaror qilishda va shunga muvofiq harakat qilishda amalga oshiradigan harakatining to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligi haqidagi ichki ovozig

quloq solishdir. Boshqacha aytganda, inson qanday foyda yoki zarar ko‘rishidan qat’i nazar ixlos bilan harakat qilishi kerak. Ya’ni, oqibatiga qarab emas, faqat axloqiy jihatdan to‘g‘ri yoki yo‘qligiga qarab harakat qilishi kerak.

Konfutsiy axloq ta’limotida axloqning qo‘llanishi. Konfutsiy ta’limotining markazida axloq dastlabki o‘rinlarda turadi. Biz buni ko‘plab g‘oyalari orqali o‘qishimiz mumkin. “O‘zingga ravo ko‘rmaganni o‘zgaga ham ravo ko‘rma”[3:8]. Bu shior Konfutsiy g‘oyasining markazida turadi. “Yuqori axloqli inson aslo yolg‘iz bo‘lmas, uning albatta, o‘z yaqinlari bo‘lur”[2:53]. Bundan ko‘rinadiki, axloqli inson faqat o‘zini emas, yaqin insonlari bilan ham birga bo‘lishi va har doim o‘zgalarni ham o‘ylaydigan yuksak fazilat egasidir.

Biz axloqning inson tabiatining eng kerakli jihat deb bilishimiz darkor. Uni har bir xatti-harakatimizda namoyon etishimiz kerak. Jamiyatdagi barcha insonlar ijtimoiy mavqeyi qanday bo‘lishidan qat’i nazar axloq kategoriyalariga rioya qilsa, unga bo‘lgan munosabat o‘zgacha ko‘rinishda bo‘ladi.

Konfutsiychilikning axloqiy ta’limoti shunchaki nazariy emas, balki jamiyat va davlatda o‘z ekvivalentiga ega bo‘lgan amaliy ta’limotdir. Konfutsiy o‘zi erishmoqchi bo‘lgan ideal jamiyat va davlat tuzilishiga faqat ideal va ezgu insonlar bilan erishish mumkin, deb hisoblaydi. Shu munosabat bilan u ijtimoiy tarqoqlik davrida odamlarni bir-biriga yaqin tutadigan, tartibsiz muhitni bartaraf etadigan shaxs fazilatli hukmdor bo‘lishini ta’kidlaydi.

Konfutsiy, “Avval axloq qoidalari va musiqani o‘rganib, keyin mansabdor bo‘lgan odam oddiy xalqdan chiqqan kishidir. Avval mansabdor bo‘lib, keyin axloq qoidalari va musiqani o‘rgangan odam hukmdordir. Agar men iste’dodlarni tanlaganimda, men avval axloq qoidalari va musiqani o‘rgangan insonni tanlagan bo‘lar edim”[2:72].

Konfutsiy axloqiy qadriyatlar tanazzulga yuz tutayotgan va ma’naviy tanazzul boshlangan bir paytda an’analarga qat’iy amal qilishga asoslangan g‘oyalari bilan ovozi baland ko‘tardi. U o‘z hayoti va g‘oyalari bilan jamiyat ahvolini yaxshilashga intildi. U o‘z hukmdorlarini va xalqini azaldan mavjud bo‘lgan va olijanob munosabat bilan o‘zini isbotlagan ijtimoiy tamoyillarga qaytishga, o‘zini va hayotini shu odatlar asosida shakllantirishga chaqirdi. Shu nuqtayi nazardan uning fikrining mazmun-mohiyati quyidagicha ifodalanadi: Qadimgilar saltanatda ma’rifatli fazilatni ochib bermoqchi bo‘lganlarida, avvalo, davlatni tartibga solganlar, davlatni tartibga solmoqchi bo‘lsalar, avvalo, uylarini tartibga solib qo‘ydilar. Ular uylarini tartibga solmoqchi bo‘lganlarida, ular birinchi navbatda o‘zlarining shaxsiyatlarini mukammal qildilar. Ular o‘zlarining shaxsiyatlarini mukammallashtirishni xohlaganlarida, birinchi navbatda, qalblarini halol qildilar. Qalblarini halol qilmoqchi

bo‘lganlarida, avvalo, o‘z fikrlarini haqiqatga aylantirdilar. Ular o‘z fikrlarini haqiqatga aylantirmoqchi bo‘lganlarida, birinchi navbatda, bilimlarini tugatdilar.

Konfutsiyning fikricha, “Hukmdor amaldorlardan axloq qoidalariga muvofiq foydalanishi, amaldorlar esa hukmdorga sadoqatga asoslanib xizmat qilmoqliklari darkor”[2:104]. Hukmdor, eng avvalo, fazilatli, yaxshi axloqli bo‘lishi kerak. Darhaqiqat, yomon axloq yoki xulq-atvor nafaqat hukmdorning daxlsizligini yo‘qotadi, balki Osmonning, hukmdorga bergan vakolatini qaytarib olishiga ham sabab bo‘ladi. Qadimgi Xitoy e‘tiqodida hukmdor osmon va koinot o‘rtasidagi ko‘prikdir. Bu burchi tufayli u Osmon O‘g‘li sifatida tasvirlangan. Qadimgi Xitoy e‘tiqodida, agar Osmon O‘g‘li o‘ziga berilgan burchni to‘g‘ri bajara olmasa, osmon tomonidan berilgan hokimiyat undan tortib olinadi va boshqa birovga beriladi, deb ishonilgan. Shuning uchun xalq adolatli va adolatli bo‘lmagan hukmdorning buyrug‘iga bo‘ysunmaslik huquqiga ega edi. Boshqacha aytganda, Konfutsiyning fikricha, ideal davlat axloqiy kamolotning eng yuqori cho‘qqisiga chiqqan hukmdor tomonidan boshqariladigan davlatdir. Aslini olganda, Konfutsiy davlatni axloqiy institut deb hisoblaydi. Shu boisdan ham u davlat boshqaruvchisi axloqiy kamolotga yetgan shaxs bo‘lishi kerak, deb mantiqan asoslab bergan.

Ijtimoiy tartibni ta‘minlovchi qonunlar Tyan tomonidan odamlarning bir-biri bilan munosabatlariga oid muqaddas qonunlardir. Bu qonunlar besh xil ko‘rinishda namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy hayotning barcha jabhalarini qamrab olgan bu besh tamoyil axloq nomi bilan ilgari surilgan boshqa barcha tuzum va g‘oyalarning ajralmas tamoyillaridandir. Ushbu besh tamoyil yoki munosabatlar shakllari: hukmdor-subyekt munosabatlari, ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi munosabatlar, er-xotin munosabatlari, aka-uka o‘rtasidagi munosabatlar va do‘st munosabatlari.

Konfutsiyning fikricha, “Faqat o‘zingni tuta bilib, so‘z va amallaring axloq qoidalariga muvofiq kelsa, bu aynan insonparvarlik bo‘ladi. Bir kun kelib so‘z va amalingni axloq qoidalariga muvofiqlashtira olsang, dunyo ahli seni insonparvar deb madh etadi”[2:29]. Konfutsiy hamma odamlarga xos bo‘lgan fazilat haqida gapiradi. U aytayotgan fazilat shundaki, hamma odamlar bir-biriga muhtoj va bu holatning bevosita natijasi sifatida odamlarning bir-biriga bo‘lgan sevgisi. Shu munosabat bilan Konfutsiy odamlarning birgalikda yashashi majburiyat ekanligini va insonning bu ijtimoiy tuzilishdan ajralib, hayvonlar orasida yolg‘iz yashashi mumkin emasligini ta‘kidlagan. Odamlar bir-birlarini sevishlari muhim fazilatdir, chunki ular ijtimoiy tuzilishda. Uning fikricha, yetuk insonda barcha odamlar bilan samimiylilik va halollik asosida birodarlik tuyg‘usi shakllangan. Komillikka erishgan inson, barcha odamlarni bir xil tuyg‘u bilan sevadigan va o‘zidan boshqa barcha odamlarga, ularning farqiga qaramay, teng sevgi va mehrga ega bo‘lgan odamga mos keladi. Shu munosabat bilan har bir kishi bir-birini hech qanday shaxsiy manfaatni o‘ylamasdan, chin dildan,

butun borlig‘i bilan sevishi kerak. Ijtimoiy tuzumda har bir kishi o‘ziga nisbatan qanday ahamiyat va g‘amxo‘rlik qilsa, boshqa shaxslarga ham xuddi shunday ahamiyat va g‘amxo‘rlik ko‘rsatishi kerak. Boshqacha qilib aytganda, u boshqalarga qanday munosabatda bo‘lishni xohlasa, shunday munosabatda bo‘lishi kerak.

Konfutsiy xalqning, avvalo, ta‘lim-tarbiya orqali, so‘ngra mana shu ta‘lim va saylanishni isbotlash orqali o‘z fazilatini da‘vo qilishini, nafaqat hukmdorga, balki jamiyat va insoniyatga ham xizmat qilishini istardi. U zodagonlar tushunchasi va qon yoki merosga asoslangan boshqaruv emas, balki axloq, bilim, qobiliyat va iste‘dodga asoslangan tuzumni orzu qilgan.

Konfutsiyning qarashlari uning vafotidan keyin shogirdlari tomonidan yozib qoldirilgan. Shogirdlari ustozini ta‘limotini rivojlantirib, keyingi avlodlarga tizimli davom ettirib yetkazib berganlar. Ba‘zi davrlarda mashhurligini yo‘qotgan bo‘lsa-da, uni turli g‘oyalar bilan aralashtirib, yana maydonga chiqishga muvaffaq bo‘ldi. Hozirgi kunda neo-konfutsiylik nomi ostida davom etayotgan Konfutsiy tafakkurining ta‘siri Xitoyda, rassomlik va musiqa kabi san‘at sohalarida, shuningdek, siyosat va tashqi siyosatda juda aniq ko‘rinadi[5:310]. Bundan ma‘lumki, Konfutsiychilik ta‘limoti yangi ko‘rinishlar asosida avloddan avlodga o‘tib keladi.

XULOSA

Xitoy sivilizatsiyasining ijtimoiy-siyosiy xususiyatlarini belgilab beruvchi omillar tadqiq etilganda daosizm va konfutsiylik tamoyillari ustunlik qilgani ko‘rinadi. Hukmdor, lashkar va davlat xizmatchilarining ta‘lim-tarbiyasiga, ayniqsa, miloddan avvalgi VII asrdan boshlab e‘tibor berilishi natijasida maktab va klassiklarning ijtimoiy hayotdagi roli ortganligi tushuniladi. Shuni aytish mumkinki, qadimgi va o‘rta asrlardagi Xitoy jamiyati yopiq va quldorlik jamiyati sifatida falsafani hayot tarzi sifatida yashab, boshqa jamiyatlarga qaraganda oldingi va o‘ziga xos ehtiyojlar asosida shakllangan dunyoqarashga mos keladigan falsafiy an‘anani yaratdi. Bundan tashqari, Xitoyda hukmronlik qilayotgan siyosiy qarashni hisobga olsak, mamlakatni bir tom ostida birlashtirish g‘oyasi birinchi o‘rinda turganga o‘xshaydi. Chunki Konfutsiy ta‘limoti Xitoy jamiyati hayotiga juda kuchli ta‘sir ko‘rsatdi. Bu samaraga erishishda Konfutsiyning sa‘y-harakatlari va izlanishlarida Konfutsiy avlodlari va uning shogirdlari faol rol o‘ynagani yaqqol ko‘rinib turibdi.

Konfutsiy o‘zining barcha fikr va istaklarini axloqli va ezgu jamiyatga erishish yo‘lida shakllantirgan. Konfutsiyning odob-axloq va ezgulik haqidagi g‘oyalari kishilar ruhiyatini tarbiyalash va kamolotga yetkazish nuqtayi nazaridan samarali bo‘lsa-da, ular qanday asosga asoslanganligi va erishmoqchi bo‘lgan maqsadi jihatidan bir-biriga ziddir. Chunki inson boshqa jonzotlardan farqli o‘laroq, qiziquvchanlik, bilimga ega. Binobarin, insonlar erishilishi va shakllantirilishi orzu qilingan yuksak axloqiy va ma‘naviy xususiyatlar haqida bilimga ega bo‘lishni, bu

xususiyatlardan eng samarali foydalanish va rivojlantirishni istaydi. Shu jihatdan axloq fani insonning ana shu ehtiyojini qondirishni o‘z zimmasiga oldi. Insonlarning ijtimoiy va shaxsiy hayotida to‘g‘ri mulohaza yuritish, to‘g‘ri harakat qilish, to‘g‘ri tanlash qobiliyati, shaxs-davlat munosabatlari, shaxs-jamiat munosabatlari, oila munosabatlari va boshqa ijtimoiy munosabatlar kabi holatlar axloqshunoslik fani doirasida baholanadi. Konfutsiy o‘zining nuqtayi nazaridan axloq va axloq ilmini ana shu ta’rif bilan parallel ravishda baholagan. Har bir inson o‘zining ijtimoiy hayotini tashkil etish uchun axloqiy tamoyillarni, kundalik hayotini loyihalash uchun qanday yaxshi va yomon fazilatlarni bilishi shart. Konfutsiy, shuningdek, axloqiy tamoyillar va fazilatlarni o‘rganish nuqtayi nazaridan, odamlar ijtimoiy hayotlarini saqlab qolish uchun zarur ma’lumotlarni o‘rganish zarurligini ta’kidladi. U hatto jamiyatni yaxshilash uchun zarur bo‘lgan fazilatlarni hukmdor xalqqa o‘rgatishi va bu borada ilmiy izlanishlar olib borishi kerakligini ta’kidlagan.

Qolaversa, axloq fanining asosiy maqsadi insonlarga o‘z oilasida va jamiyatda ko‘rishni orzu qilgan yaxshi odatlar va yuksak tuyg‘ularni berishdir. Inson ikki elementdan, jon va tanadan iborat degan fikrni deyarli har bir mutafakkir bir ovozdan qabul qiladi. Tana kasal bo‘lib, davolanish bilan tuzalib ketganidek, ruh ham kasal bo‘lib, tegishli davolanish bilan tuzalib ketishi mumkin. Ruhning sog‘ligi axloqning maqsadi bo‘lgan keyingi hayot uchun ko‘proq ustuvor ahamiyatga ega. Ijtimoiy va siyosiy tartibni rivojlantirish uchun fazilatni va bu fazilatlarni o‘rganish va o‘rgatishni nazarda tutgan Konfutsiyning fikri ham shunday. Shuningdek, u ruhiy salomatlik fazilatlari ruhning xususiyatlari ekanligini va ularni rivojlantirish kerakligini ta’kidlab, muhim narsa ruhiy salomatlik va bilvosita yuqori yurak fazilatlari ekanligini ta’kidladi. Holbuki, Konfutsiyning ezgulikning pirovard maqsadi ideal ijtimoiy va davlat tartibiga erishishdir, degan e’tiqodi qimmatbaho olmoslar berish va shisha zarralarini olish kabidir. Oxirgi so‘zimiz shuki, inson ezgulik bilan yashashi kerak, lekin bu axloq va fazilat dunyo uchun bo‘lmasligi kerak. Chunki inson dunyoni tark etmasa, dunyo bir kun insonni tark etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Akar B. Suhbatlar / Konfutsiy. – Istanbul: O‘tiken, 2017. – 156 bet.
2. Ismatullayeva N.R. Konfutsiy asarlaridagi ijtimoiy-falsafiy atamalar semantikasi va ularning tarjimada berilishi (Monografiya). – T.: ToshDSHI, 2020. – 128 bet.
3. Ismatullayeva N.R. Suhbat va mulohazalar / Konfutsiy – T.: Yangi asr avlodi, 2014. – 272 bet.
4. Falsafa (Ahmedova M. umumiy tahriri ostida). – T., 2006. – 496 bet.
5. Fettahoğlu S. Konfutsiy va uning ta’limotlari. – Samsun: O.M.Ü.İ.F.D, 2003. – 334 bet.

6. Şeriati A. Dinlar tarixi, Erdog‘an Vatansever. – Istanbul: Sechkin nashriyoti, 1988. – 226 bet.